

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГОРДІЄНКО Олександр Анатолійович

**ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ
ЛЮДИНИ ЕРІХА ФРОММА**

спеціальність — 09.00.05 — історія філософії

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Київ 1997

00753818 (W)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії філософії філософського факультету Київського Університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник

— доктор філософських наук, професор
Тарасенко Микола Федосійович

кандидат філософських наук, професор
Ібрагімов Михайло Михайлович

Офіційні опоненти

— доктор філософських наук, професор
Бичко Ада Корніївна

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Курганський Володимир Олександрович

Провідна організація

— Центр гуманітарної освіти НАН
України

Захист відбудеться «26» травня 1997 року на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д.01.01.06 в Київському Університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського Університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано « 9 » квітня 1997 року

Вчений секретар Спеціалізованої ради
кандидат філософських наук

Діденко В. Ф.

48 37.519

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Потужні і надзвичайно динамічні процеси різьлять обриси історичного сьогодення України. Жодна важлива сфера дійсності не оминається енергемою зміни. Суспільне тло універсалізує життєві прагнення безпосередньої людини, проте залишаючи її часом, сам на сам із конкретикою переживання невідповідності усвідомлення власної сутності із "вимогами" і "потребами" часу. Відродження української державності водночас постає передумовою народження нової, демократичної і громадянської свідомості, втіленням якої має бути не абстракція суспільної ідеології, а стан почування кожного громадянина України як людини, яка належить до цивілізованого суспільства.

Однак, історія засвідчує, що у будь-якому суспільстві щонайменше двоє потужних струменів зумовлюють світоглядну колізію. Перший з них - це тотальність поступу суспільного розвитку, другий же укладається сумою індивідуальних, хронологічно обумовлених людських доль. Актуалізація взаємодії цих струменів і унаочнює ступінь людяності суспільства, а динаміка коливань до того, чи іншого полюсу -- або ж стан тоталітарного деперсоналізованого моноліту, або ж стан суспільного хаосу.

Тенденції взаємодії цих чинників у всій сукупності їх аспектів і були темою розробок видатного філософа ХХ століття Еріха Фромма. Незмінним же стрижнем досліджень світових процесів у його спадщині залишалася людина, прагнення обумовити цілісність і значущість якої було головним творчим рушієм. Саме людина та її проблемне коло поставали середовищем дійсних суспільних змін, а означення тенденції формування необхідних особливостей психо-емоційних підвалин громадянської свідомості засвідчували конкретно-історичний компроміс між спонукальними рисами епохи та людською свободою.

Відтак дослідження етапів розробки філософсько-психологічної концепції людини Еріха Фромма становить не лише теоретично-інструментальний інтерес, але й морально-практичний. Філософу вдалося створити в певній мірі універсальну для нашого технологічного століття методологію вивчення проблеми людини, всіх здобутків та криз, які супроводжують людину в індустріальну епоху. Сучасні ж потреби України яскраво свідчать, що теоретичний досвід, який був накопичений Е.Фроммом впродовж свого яскравого творчого життя може мати непересічне значення для становлення дійсно демократичного і "здорового" суспільства.

Концепція людини Е.Фромма має багатовекторне спрямування. І кожна з філософських, психологічних, культурологічних та ін. дисциплін може здійснити власний аналіз. Однак, саме історико-філософське дослідження надає цілісну синтетичну основу фроммівській концепції, прослідковує генезу її становлення, історичний вплив та досліджує прогностичні аспекти основних ідей. Подібного ж цілісного дослідження філософсько-психологічної концепції Е.Фромма в сучасній вітчизняній історико-філософській галузі не здійснювалося.

Стан наукової розробки теми. Окреслюючи стан наукової розробки теми, варто наголосити на декількох методологічних аспектах. Найперше, певні утруднення виникають у процесі типологізації існуючої критичної літератури як в іманентно-історичному, так і в культурно-ідеологічному контексті. Перший контекст зумовлює питання розгортання власної концепції Е.Фромма як відповіді на історичні події часу і дослідження характеру праць опонентів. Другий обумовлюється дослідженням специфіки критики праць Е.Фромма у залежності від зразків ідеології і культури чи то "капіталістичного Заходу", чи "комуністичного Сходу".

Другий методологічний аспект стосується визначення характеру праць, присвячених проблемам творчості Е.Фромма, який залежить від того чи іншого напрямку в сучасній філософії, в межах якого здійснювалося

дослідження. Третій аспект пов'язаний із суто історико-філософськими працями, об'єктом яких були ті, чи інші проблеми творчості Е.Фромма.

Одразу зазначимо, що в жодному з обумовлених типів критичної літератури не існує цілісної, суто історико-філософської праці, об'єктом якої була б філософсько-психологічна концепція людини Е.Фромма. Однак у кожному з них наявні ґрунтовні праці з окремих проблем фроммівської концепції людини, або праці, в яких досліджується ця проблема з тих, чи інших методологічних підстав сповідуваного критиком філософського напрямку. Узагальнюючий і відповідний історико-філософським принципам історіографії огляд має наступний вигляд.

У творах Е.Фромма імпліцитно наявні посилання на мислителів, які мали найбільший вплив на формування вихідних позицій філософа, а чіткі форми залучення історичних філософських ідей дають змогу експлікувати механізми фроммівської історико-філософської критики. Серед найвидатніших постатей слід зазначити К.Маркса, З.Фрейда, А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, Л.Фейербаха, Б.Спінозу, Платона, Арістотеля та ін.

Традиційно вітчизняна історіографія визначала творче спрямування Е.Фромма лише в межах неопрейдизму. Однак особливості формування його філософсько-психологічної концепції людини свідчать про неоднорідну синтетичну основу, чинниками якої є праці з психології та психіатрії (К.Хорні, Г.С.Салліван), так екзистенціалізму та екзистенціального аналізу (Л.Бісвангер, Ж.-П. Сартр, К.Ясперс), культурної антропології (А.Кардінер, М.Мід), психоаналізу (Ф.Александр, Т.Френч), соціології (М.Вебер, В.Зомбарт, К.Мангейм, А.Вебер, Д.Белл, Г.Маркузе та ін.), історії філософії та історії (А.Лефевр, Навіль, Л.Гольдман, А.Койре, М.Мерло-Понті), протестантської теології (Ж.Ж. Каловез), політики та ідеології (Й.Сталін, А.Гітлер та ін.).

Важливі праці зарубіжних дослідників із безпосередньо запропонованої теми дослідження належать перу І.Фрейденберґ, Д.Каусдорфу, К.Хорні, К.Поспішелу, Л.Трілінґу, Зб.Віцезореку та ін.

Головним висновком цих праць є означення культурної відповідності концепції людини Е.Фромма, її співзвучності основним тенденціям розвитку західного суспільства, які відбивають всю складність історії різних форм "відчуження" людини у соціумі.

Складніша ситуація із представленням філософії Е.Фромма у радянській та сучасній українській літературі. Хронологія питання чітко розподіляється на два періоди. Перший -- з кінця 1950 рр. (перша згадка про Е.Фромма у статті Гаррі Уелса, яка була надрукована у ВФ за 1959 р., N 12) до середини 1980 рр. Другий період -- з середини 1980 рр. до сучасності. Атрибутивною властивістю першого періоду є принципове заперечення будь-яких позитивних рис концепції людини Е.Фромма і його філософії в цілому (як яскравий зразок спроби ревізії марксизму). Другий період характеризується поєднанням двох тенденцій -- послідовно критичного аналізу спадщини та відвертої апологетики, в межах якої було здійснено видання всіх без винятку праць філософа українською та російською мовами без належного аналізу в контексті розвитку західної філософії. Відповідно, не відбулися і цілісні дослідження історико-філософського характеру різних аспектів спадщини Е.Фромма.

Всі зазначені обставини, а також значний потенціал методології української історико-філософської науки дали всі підстави для здійснення повноцінного дослідження філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма.

Об'єктом дослідження є філософсько-психологічна концепція людини Е.Фромма.

Предметом дослідження є філософська концепція Е.Фромма.

Мета і завдання дисертації. Метою дисертації є історико-філософське дослідження цілісної філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма, означення витоків її формування як у генетичному, так і у проблемному аспектах, аналіз складових концепції людини в межах цілісної спадщини філософа, а також як виокремлення цілого. Важливим аспектом роботи, який слідує з основних позицій Е.Фромма, є дослідження

стану відповідності зазначеної концепції реаліям світового соціо-культурного буття, а також означення шляхів, які пропонуються філософом для подолання кризових явищ.

Реалізація цієї мети спонукала до вирішення таких завдань:

- Дослідити фроммівську концепцію природи і сутності людини.
Визначити підвалини людського існування в інтерпретації Е.Фромма.

- Обумовити сукупність чинників у діяльності та складових у означенні сутності людини.

- Дослідити фроммівське тлумачення процесу втілення людської сутності у всіх концептуальних аспектах та окреслити буттєві колізії, що супроводжують цей процес.

- Проаналізувати запропоновані Е.Фроммом шляхи подолання кризових явищ соціокультурного та психоіндивідуального характеру.

- Дати аксіологічні висновки, щодо актуальності фроммівської концепції людини у нашому культурному середовищі.

Методологічну та теоретичну основу дисертації становлять праці з методології історико-філософського пізнання (принципи об'єктивності, історизму, комплексного аналізу; методи експлікації, порівняння, історико-філософської критики та оцінки), праці з антропології, психології, культурології, соціології, теорії пізнання, онтології, політології, релігієзнавства, у яких тим чи іншим чином заторкується концепція людини Е.Фромма.

Опрацюючи тему, автор спирався на розробки українських вчених у галузі історії філософії (А.Т.Гордjenка, В.С.Горського, В.М.Нічик, І.В.Бичка, А.К.Бичко, Ю.В.Кушакова, М.О.Булатова, В.П.Іванова, В.О.Курганського, А.М.Єрмоленка, В.І.Шинкарука, О.І.Яценка та ін.), соціальної філософії (І.В.Бойченка, М.М.Мокляка, А.М.Лоя, Т.І.Яцук, Г.І.Горак, В.В.Ляха та ін.), проблем пізнання та культури (М.Ф.Тарасенка, В.В.Табачковського, Є.К.Бистрицького та ін.). Розгорнута в їхніх працях оригінальна філософська концепція людини пододала, на нашу думку, межі некритичного ставлення

до марксизму, стала культурологічним розумінням антропологічних і соціальних феноменів.

Джерелознавчою базою стали праці Е.Фромма, опубліковані до 1996 р. українською та російською мовами, а також праці філософа видані англійською мовою.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що автор вперше в українській традиції здійснив цілісне історико-філософське дослідження філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма. Це дослідження охопило питання: еволюції творення філософом концепції людини; означення місця цієї концепції у загальній тематичній спадщині; структури, характеру, змісту та взаємозв'язків концепції. Автор проаналізував вплив зазначеної теорії на реальний соціо-культурний ареал та надав інтерпретацію шляхів вирішення Е.Фроммом основних кризових явищ у бутті сучасної людини. Це твердження конкретизується у

Тезах, що подаються до захисту

- Вирішувана на методологічних засадах неопреїдизму, філософсько-психологічна концепція людини Е.Фромма має значну синтетичну основу. У чинниках її побудови експлікуються методологічні принципи психології, психоаналізу, соціальної філософії та соціології, екзистенціалізму і згодом екзистенціального аналізу, антропології, історії та історії філософії (конкретно-історичний характер індивідуальності в певному темпорально-дeterminованому соціумі), політології, етики, релігії, культурології;

- За результатами дослідження можна зробити висновок, що саме проблема людського існування постає виключною проблемою в природі та бутті, і, відповідно, вона є центральною проблемою в межах творчої спадщини філософа. Вирішення проблеми людської природи постає як методологічна основа всієї філософської творчості Е.Фромма. Її три змістовні вектори окреслюють площину взаємодій: людина - сутність людини - соціальна обумовленість. Властива цим взаємодіям динаміка не дозволяє Е.Фромму надати остаточне визначення поняття "людина" і "сутність людини", оскільки історичність соціальної обумовленості радше

вимагає твердити про сукупність сутностей людини, яка визначається сполученням "екзистенціальної" та "історичної" дихотомії.

- За Е.Фроммом, процес втілення людської сутності має психо-соціо-культурний характер. Ведучими поняттями у вирішенні цієї проблеми є поняття "людського характеру", "деструктивності", "свободи" і "відчуження". Типологія властивостей соціальних одиниць визначається філософом у "структурі характерів", а їх суспільна реалізація у характері історичних епох. Характер епохи визначається компонентами "відчуження" і "свободи", темпоральність яких зумовлює ті чи інші буттєві колізії втілення людської сутності. Трагічний характер індустріальної епохи визначається переважанням деструктивістської орієнтації в суспільстві;

- Шляхи подолання кризових явищ у суспільстві виявлено Е.Фроммом в концепції "здорового суспільства". Перманентність звинувачень філософом індустріального суспільства призвела до створення футуристичного вчення, головною метою якого є обумовлення психічно здорового суспільства, яке відповідає потребам і меті людської природи, і є "гуманістичним суспільством". Типологія конфліктних суперечностей "індустріальної системи" дає змогу Е.Фромму побудувати прогностичний алгоритм їх подолання. Формою ж дійсного буття людини філософ вважає творче ставлення до світу і любов до людей.

Науково-практичне значення роботи визначається тим, що отримані результати, напрацьовані методологічні підходи можуть бути використані:

- для подальшої науково-теоретичної розробки проблеми суспільного розвитку у вітчизняній науковій літературі;

- у викладацькій діяльності в курсі лекцій з історії зарубіжної філософії та соціології, філософської антропології, фахових спецкурсів;

- в аналізі та прогнозуванні соціально-політичних процесів, що відбуваються як в Україні, так і за її межами.

Апробація роботи здійснена в наукових публікаціях, методичних розробках, а також у виступах на наукових конференціях:

"Человек в системе общественных отношений", Краснодар. 1991 г.;

"Человек как космический феномен". Ижевск. 1993 г.;

"Духовная деятельность и её специфика". Запорожье. 1993 г.;

"Культура та етнотика". Київ. 1994 р.,

а також при викладанні спецкурсів: "Психоаналіз і філософія неофрейдизму", "Проблема людини у філософії і праві" слухачам Національної академії внутрішніх справ України у 1993 - 1997 рр.

Структура дисертації обумовлена специфікою об'єкту (історико-філософське дослідження філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма) та предмету (філософська концепція Е.Фромма) аналізу, метою, завданнями та логікою дослідження. Робота складається із вступу, трьох глав, заключення, розширеної хронології праць Е.Фромма, бібліографічного списку, структура і послідовність яких відповідає логіці опрацювання теми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується доцільність і актуальність теми, визначається міра її вивченості, мета і завдання роботи. Окреслено джерельну базу дослідження, викладено головні теоретичні і методологічні принципи його виконання. Також заторкнуто питання практичного значення роботи і подальших шляхів дослідження творчості Е.Фромма.

Перша глава - "Екзистенційно-антропологічні підвалини людського існування (Фроммівська концепція природи і сутності людини) " - присвячена розгляду питань становлення філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма, її концептуальних підвалин і методологічної спроможності.

У **параграфі 1** першої глави - "Ситуація людини - володар світу чи аномалія універсуму " - подається шлях переосмислення Е.Фроммом

філософської спадщини З.Фрейда, К.Маркса, М.Шелера, Б.Спінози та ін. у вирішенні проблеми сутності людини.

У параграфі 2 першої глави - "Основні дихотомії та чинники існування особи" - визначається коло існування людини як взаємодії "екзистенціальної" і "історичної" дихотомії. "Екзистенціальні" дихотомії є сукупністю суперечностей, які беззастережно належні до людської природи і є чинниками психо-емоційного життя людини. "Історичні" дихотомії створюються в процесі історичного існування людини. Вони виникають лише в соціумі, мають конкретно-історичний характер і людина здатна ними орудувати.

Провівши аналіз ставлення Е.Фромма до попередників, можна стверджувати, що філософ рухається напрямком критичного ставлення до їх теоретичних положень. Дві парадигми вирішення проблеми сутності людини (К.Маркса і З.Фрейда) окреслюють межі вирішуваності проблеми, хоча кожна з них абсолютизує один з аспектів. Головна проблема постає у питанні: чи правомірно ставити питання про "людську природу людини", "незмінну" її природу та ін., чи треба твердити про певну людину певного конкретного ступеню розвитку суспільства, про різні типи особи, характеру, психіки в межах одного етапу розвитку людства.

У своїх відповідях Е.Фромм поєднує ці відносно протилежні підходи, обумовлюючи для їх поєднання антропологічну і екзистенційно-аналітичну основу. Філософ залучає до своєї системи як "психологічний" фактор (вплив З.Фрейда та його "класичного" психоаналітичного підходу), так і "соціальний" фактор (безперечний вплив К.Маркса).

Реформаторство Е.Фромма стосовно вирішення проблеми сутності людини виявилось у тому, що він, на відміну від З.Фрейда, вважав людську природу обумовленою головним чином історично, хоча не применшував при цьому біологічних факторів. Е.Фромм відмовився від настанови З.Фрейда про те, що проблема людини може бути правильно сформульована лише в термінах протиставлення біологічних і культурних (соціальних) факторів.

Е.Фромм продемонстрував, що економічні, психологічні, соціальні та ін. фактори перебувають у складній взаємодії. Вони не є простим проявом сексуальності, як у З.Фрейда. Людина реагує на зміни зовнішніх обставин тим, що змінюється сама. Психологічні фактори, в свою чергу, сприяють подальшому поступу економічного та соціального прогресу.

Заперечуючи чи виправляючи своїх попередників у вирішенні проблеми сутності людини, філософ розробив цілісне вчення про людину, як відчуваючу, страждаючу, мислячу істоту. Людина, її сутність, соціальна обумовленість - це основоположні принципи у зазначеній проблемі. У Е.Фромма вдало поєднується психологія, соціологія, антропологія і філософія. Для нього сутність людини полягає в "тягарі бути людиною", в постійній потребі ставити це питання і давати на нього відповідь.

Індивід в "нездоровому", "хворому" суспільстві є реальністю, що досліджується, постає об'єктом соціальної критики Е.Фромма. Він не ідеалізує людину, бачить, що саме вона створила антигуманне суспільство, розвинула в собі деструктивні тенденції. І якщо метою є пошуки шляхів "оновлення", "відродження", "самореалізації" людини, то аналіз процесу втілення людської сутності у всій багатомірній структурі у світі дає змогу накреслити науково-обгрунтовані підстави дійсного сучасного стану людини і її суспільного оточення. Проблема втілення людської сутності в бутті у філософії Е.Фромма присвячена 2 главі дисертаційного дослідження.

Друга глава - "Колізії психо-культурного втілення людської сутності" - присвячена аналізу структури суперечностей, які супроводжують людину, за Е.Фроммом, у процесі реалізації власних сутнісних підстав. Надається комплексне бачення основ, мети, суперечностей, дієвих сил, які визначають довкілля людської сутності.

У параграфі 1 другої глави - "Психолого-характерологічні основи реалізації особи в суспільстві", - аналізуються передумови втілення людської сутності, весь спектр обумовлень, які стосуються цього процесу. Сутнісний аспект проблеми полягає у тому, що об'єктом розгляду є цілісність людської індивідуальності, особа та її характер, різні аспекти прояву якого

є лише компонентами її сутності, виразниками, а не безпосереднім вством людини.

Цей спектр унаочнюється у проявах відношення людини до оточуючого її світу, до суспільства, до тих подій і процесів, з якими вона має справу впродовж свого життя.

У **параграфі 2** другої глави - "Свобода і відчуження людини як суспільно-обумовлений прояв її сутності в історії" - розглядаються питання двох найважливіших складових життя людини, джерела буттєвих колізій особи: За Е.Фроммом, характер стану історичної епохи та суспільства зумовлюються полегшеністю свободи та відчуження, в основу яких покладається весь комплекс сутнісних чинників людини, "екзистенційних" та "історичних" дихотомій. Філософ вважає, що "раціоналізований" характер епохи був спричинений значною деструктивністю людської діяльності, абсолют якої втілювався у практично тотальному відчуженні сутності від людини, а втрата нею унікальності в проявах природньо-почуттєвої істоти, призвела до втрати свободи в епоху індустріального панування.

Дослідження історичних типів суспільств, зумовлене принципом історизму у дослідженні суспільного тла, дало змогу Е.Фромму прийти до розуміння причин відміни людського характеру періоду індустріалізму ХХ століття від людського характеру техногенного суспільства ХІХ століття.

Аналіз психологічних засад різних конкретно-історичних суспільств дав у добуток висновок про існування в кожному з них стійких і незмінних утворень. Такими утвореннями, на думку Е.Фромма, є певні типи людських характерів, роль і функція яких в суспільній структурі визначає характер і тип епохи. Цей висновок дозволяє йому побудувати власну оригінальну типологізацію людських характерів, яка в цілому спирається на неофрейдистську соціо-психологічну методологію.

Характер є нічим іншим, як стійкою психічною структурою людини, яка визначає спрямованість її конкретної поведінки, мислення, почуттів і дій. Сукупність конкретно-історичних феноменів реалізації характеру унаочнюється у понятті "соціального характеру", яке в працях Е.Фромма

набуває не стільки суто психологічного, скільки загальнофілософського сенсу. Звертаючись до різних культурно-історичних епох, філософ з'ясовує, що психологічний склад особи піддається різбленню, оформлюється пануючими культурними стандартами.

Основне завдання соціального характеру полягає в тому, щоб каналізувати енергію певного суспільства для безперервного його розвитку. Неможливість реалізації сутнісних спрямувань людини та її потреб породжує зворотній вплив - деструкцію соціальних відносин. В результаті виникають деформовані стремління і потяги. Е.Фромм обумовлює специфічні психологічні механізми, які створюють основу для різних типів непродуктивної орієнтації характерів - мазохістського, садистського, деструктивістського і конформістського. Велику увагу привертає у філософа і "авторитарний" харктер, феноменологія якого спостерігається не лише у "тоталітарному" суспільстві, але й в "демократичному", і є спробою конкретної людини не дати світу себе знищити. Некрофілія і деструктивність, як крайні прояви такої спроби - є відгуком людини на руйнацію людських умов буття.

Атрибутивною властивістю цих характерів є раціоналізоване суспільне впорядкування людського життя. Не залишаючи простору для реалізації сутнісних компонентів людини - любові, обов'язку, совісті, патріотизму, - раціоналізована деструктивність змушує людину розпочинати "втечу від свободи", набування "стандартизованого типу особи", рівень відчуження в якій сягає неймовірних показників і є формою соціалізації людини.

Такий розвиток тієї чи іншої форми й призводить до формування соціального характеру, чи стабільної і чітко виявленої системи орієнтації. Відповідно п'яти формам соціалізації (мазохізм, садизм, деструктивізм, некрофілія і любов) виникає п'ять способів адаптації до соціуму: рецептивний, експлуататорський, накопичувальний, ринковий і продуктивний характери. В кожному суспільстві може виявитися декілька способів орієнтації. Людина ж, як вважає Е.Фромм, вільна у виборі своїх життєвих настанов, але ризикує заключити себе в конкретний соціальний

тип, роль, яка пропонується соціумом. У зв'язку з цим і виникає проблема свободи і відчуження, яка стає центром психо-соціологічного дослідження мислителем конкретного втілення людської сутності в історії. Саме в цьому аспекті концепції Е.Фромма найсильніше відчувається вплив ідей К.Маркса.

Свободу і відчуження американський вчений розглядає як дві протилежності єдиного історичного процесу розвитку людської цивілізації. Е.Фромм переконаний, що його теорія "гуманістичного психоаналізу" є теорією "нормативного гуманізму" і дозволяє оцінювати ситуацію людини і умов, в яких вона живе, в психоаналітичних термінах "здоров'я" і "патології". Визначаючи форми відчуження людини, мислитель перетворює його в екзистенціальну характеристику людини взагалі, що створює трагічне тло для сьогодення.

Виходячи з аналізу американської дійсності, Е.Фромм фіксує конфлікт між потребами людської природи і суспільними умовами її реалізації, і доходить висновку, що в індустріальну епоху відчуження набуває тотального характеру, що є виразником антигуманної сутності такого суспільства.

Людина бажає волі і свободи, але в суспільстві тотального відчуження її спроможні виявляти лише одиниці, бо люди переважно змушені керуватися тими духовними стандартами, які вже склалися в ньому. Небажання людини слідувати свободі, без сумніву, є одним із видатних і вражаючих відкриттів у філософії Е.Фромма. Мислитель аналізує особливий феномен - втечу від свободи. Підставами такого феномену є неспроможність людини критично поставитись до себе, правильно оцінити свою поведінку, усвідомити внутрішні потреби власної природи. Результатом такої "хвороби" є те, що сьогодні споконвічне людське стремління до свободи, завдяки тотальності відчуження, перетворюється на "свободу від". Утримання від свободи парадоксально призводить до деструктивності. Раб, конформіст тільки зовні соціально благодійні, однак їхня загублена внутрішня свобода породжує, як стверджує Е.Фромм,

синдром насилля. Таким чином, джерелом руйнування є свідома відмова людини від себе, від власної унікальності.

Проте, історичний характер структури людської свободи і деструктивності (відчуження) та їх "екзистенціальні" та "історичні" підстави створюють основи для перетворення людини і соціуму, коли неповторний "екзистенціальний склад особи" влітається в конкретний соціальний фон, створюючи передумови для переходу від "хворого" до "здорового" суспільства. Це припущення ґрунтується Е.Фроммом на висновку про те, що людина не є руйнувачем від народження, і він пояснює це не лише психологічно, але й соціально. Людські пристрасті в такій системі мислення виявляються не стільки незмінними елементами природи людини, скільки продуктом людської творчості, а психологічне тлумачення цих процесів набуває історичного виміру. Безпосередній шлях переходу від "хворого" до "здорового" суспільства у інтерпретації Е.Фромма розглядається у 3 главі.

Третя глава - "Шляхи виходу цивілізації з кризи (від "хворого" до "здорового" суспільства)", - присвячена дослідженню механізмів, які пропонуються Е.Фроммом як знаряддя для виходу сучасного індустріального дегуманізованого суспільства із кризи втрати людиною власної сутності.

Важливим висновком з аналізу філософсько-психологічної концепції людини Е.Фромма є той, що попри песимістичний погляд на сучасний філософу західний і світовий розвиток цивілізації він був певний у можливості зміни такого стану. Американський вчений вважає, що це можна здійснити за допомогою "гуманістичного психоаналізу", який в певному сенсі передре появі суто екзистенціального підходу.

Історію розвитку людства Е.Фромм розглядає як історію індивідуалізації, що постійно посилюється, але жодне з існуючих суспільств, також як і сучасне не дає цій індивідуальності можливості реалізуватися, бо "для всіх культур характерне створення штучного світу", який тяжіє над людиною і є відчуженим від неї світом. Тому індивідуалізація супроводжується появою та посиленням почуття ізольованості,

відстороненості від інших людей. Людина стала особою, але оскільки суспільні умови не надають можливості для особистісної реалізації, людина виявляється безпорадною і самотньою. Поява індивідуальності відбувалася в умовах, коли її інтеграція із середовищем була неможливою, бо соціально-економічні умови в суспільстві не відповідають свободі індивіда. Людина набула того, що на думку мислителя, є негативною свободою - "свобода від", яка силою об'єктивних причин не може стати позитивною свободою - "свободою для".

Однак, біля власних джерел, на рівні "антропологічно-екзистенціальної ситуації", індивід, як стверджує Е.Фромм, жодним чином не є відчуженою людиною. Таким його робить суспільство. Відповідно, варто здійснити спробу спрогнозувати такий суспільний устрій, в якому б ніщо не перешкоджало індивіду в реалізації його сутнісних людських потреб.

Шлях до позитивної реалізації індивіду Е.Фромм вбачає в продуктивній активності, трактуючи останню дуже широко - як будь-яку творчу діяльність людини, в процесі якої виникає нерозривний зв'язок між суб'єктом і об'єктом. Потреба в свободі, вважає філософ, буде реалізована як вільна творча діяльність по освоєнню оточуючого світу. Ця вільна діяльність мусить стосуватися і практики повсякденного буття, стаючи їх поєднанням. Практика повсякденного буття стане вільною лише тоді, коли вона перетвориться в процес міжособового з'єднання, злиття людини з іншими людьми. Цю форму дійсного буття людини Е.Фромм називає любов'ю.

Інтерпретація феномену любові у Е.Фромма є розвитком і продовженням лінії Л.Фейєрбаха. Любов у Е.Фромма позбавлена сексуального аспекту. Це поняття стосується феномену реалізації потреби в спілкуванні з іншими, в з'єднанні з ними. Це є вищим видом продуктивного, творчого ставлення до світу; любов перетворюється у мислителя на мистецтво життя, яке стає мистецтвом в усіх своїх повсякденних, конкретно-індивідуальних проявах. Саме в ній людина долає відчуження і відстороненість, вона стає загальною життєвою орієнтацією.

Водночас, Е.Фромм не лише констатує бажаний ідеальний стан, але й створює прогностичний алгоритм його досягнення. Психологічний і екзистенціальний аналіз дозволяють мислителю дослідити факт дійсного буття людини через "спонтанну" реалізацію її "Я". У більшості праць "спонтанна діяльність" є синонімом "продуктивної активності". Саме феномену спонтанності Е.Фромм надає сутнісного значення. На рівні психологічного дослідження особи філософ застосовує такі категорії як компульсивність і реактивність, соціологічну ж ситуацію особи він переважно змальовує в категоріях спонтанності та маніпулюємістості. На протиположності останньому поняттю, основним значенням спонтанності є безпосередність, яка втілюється у безпосередньому вираженні сутнісних сил індивідуальності.

Двозначність свободи людини у відчуженому суспільстві - становлення індивідуальності та біль самотності - зникає, коли її життя підіймається до рівня спонтанного процесу. Саме тому любов як вищий етап спонтанного ставлення до світу і людини стає у Е.Фромма практичною відповіддю на проблему людського існування. Насамкінець, взаємостунки людини і суспільства розглядаються мислителем як конфлікт між досконалою людиною і несправедливим "хворим" суспільством. Оптимізм зміни сучасного стану пов'язується із феноменом "надії".

Е.Фромм надає структуру людського феномену "надії", визначає його парадоксальний характер, динамічні спроможності, взаємозв'язок з іншими елементами людського існування - вірою і стійкістю. Саме надія стає компонентом "терапії", яку варто застосувати до "хворого" суспільства. Оскільки сучасне суспільство цілком є хворим і постає як цілісна універсальна патологія, постільки, на думку філософа, до нього можна застосувати ті "терапевтичні засоби", які застосовуються при лікуванні індивідуальної патології.

Він переконаний, що суспільство може бути зміненим і перетвореним на психічно здорове за допомогою так званої соціальної терапії, тобто зміни

психіки кожного із складаючих його індивідів. Для цього необхідно розпочати моральне перевиховання людини з тим, щоб поступово замінити "ринкову орієнтацію" її поведінки на "продуктивну". Власну теоретичну позицію в оцінці можливостей сучасної людини Е.Фромм називає позицією "нетейстичного містицизму", в якому поєднуються компоненти заглиблення у власне Я із просвітництвом. Засобом втілення "соціальної терапії" в пропагування ідеї "гуманістичного психоаналізу", ідеї неофрейдистської філософії "нормативного гуманізму".

У відповідності з цим, згідно думки філософа, єдиною силою, яка може перетворити хворе суспільство на здорове є психоаналітики з їх терапевтичними методами морального перевиховання відчуженої особи. Саме психоаналітикам, представникам школи "гуманістичного психоаналізу", Е.Фромм відводить головну роль при переході до "гуманістичного комунітарного соціалізму". Дієвим забезпеченням їхньої праці присвячується загальна програма соціальної реконструкції "хворого суспільства", яка складається із десяти положень.

Попри всю утопічну спрямованість проекту перебудови уявного "хворого" суспільства, філософія Е.Фромма містить серйозну пересторогу романтикам на шляхах індустріалізації і технологізації суспільства, універсальність законів яких ніким не було спростовано. Основне питання нашого часу - ставлення людини до сили, до влади, підпорядкування її суміші загроз та обіцянок. Ми байдуже ставимось до самих себе - це головна проблема. Але людина - це насамперед вільна істота. Її свобода полягає у вмінні зберегти себе як особистість перед лицем влади. Бути завжди собою і бути для себе - дійсне призначення людини - такий підсумок міркувань Еріха Фромма.

У заключенні автор прийшов до наступних висновків:

- філософсько-психологічна концепція людини Е.Фромма заснована на значній синтетичній основі. У чинниках її побудови експлікуються принципи психології, філософії, історії, етики, релігії та культурології;

- проблема людської природи є центральною проблемою і методологічною основою всієї філософської творчості Е.Фромма. Три її змістовні вектори окреслюють площину взаємодії: людина - сутність людини - соціальна обумовленість;

- визначення поняття "людина" і "сутність людини" залежить від взаємодії "екзистенціальної" та "історичної" дихотомії. Е.Фромм стверджує, що в цій залежності треба говорити про сукупність сутностей людини;

- процес втілення людської сутності має психо-соціокультурний характер. Е.Фромм типологізує властивості соціальних одиниць у "структурі характерів";

- характер епохи визначається компонентами "відчуження" і "свободи", які мають темпоральний характер;

- шляхи подолання кризових явищ у сучасному суспільстві виявлено Е.Фроммом у концепції побудови "здорового суспільства". Філософ будує прогностичний алгоритм подолання криз, даючи типологію конфліктних суперечностей "Індустріальної системи".

Основні положення дисертації викладені у публікаціях:

1. Гордиенко А.А., Гордиенко А.Т. Концепция человека в философии Эриха Фромма.// Проблема личности в русской и зарубежной философии. Материалы всесоюзной конференции "Человек в системе общественных отношений". Москва. 1992. С. 49-81.

2. Гордієнко О.А. Відчужена людина Еріха Фромма.// Філософські проблеми правоохоронної діяльності ОВС. Зб. Київ УАВС.1995. С. 88-96.

3. Гордієнко О.А. Свобода людини в "здоровому суспільстві" (неофрейдистське вирішення проблеми).// Філософські проблеми громадянського суспільства та правової держави. Зб.Київ.НАВСУ. 1997. С. 64-78.

4. Гордиенко А.А. Будущее человека (теоретические искания Эриха Фромма).// "Человек как космический феномен". Ижевск. 1993. С. 105-107.

5. Гордієнко А.А. Духовная сущность человека : неотрейдистская концепция Э.Фромма.// "Духовная деятельность и её специфика". Частина III. Запорожье. 1993. С. 60-61.

6. Гордієнко О.А. Фроммівська концепція людини і "жива" мораль сучасного суспільства. // "Культура та етнотика". Вип.ІV. Київ 1994. С.31-32.

7. Гордієнко О.А. Психологія і філософія неотрейдизму// Програма спецкурсу. Київ. УАВС. 1993. 11 сторінок.

8. Гордієнко О.А., Ібрагімов М.М. Проблема людини в філософії і праві. // Програма спецкурсу. Київ. УАВС. 1994. 13 сторінок.

Gordienko A. A. Philosophy and psychology conception of Man by
E.Fromm.

Candidate's thesis degree in history of philosophy. Speciality - 09.00.05.
Kyiv University by Taras Shevchenko. Kyiv. 1997.

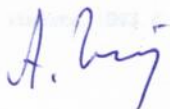
Candidate's thesis is historical-philosophical research into philosophy and psychology conception of man by E.Fromm. It were investigated some aspects of social essence of Man , its characteristics and their embodiment in historical process. One of the important point of thesis is analysis of the situation of crisis in modern world and ways of its overcoming which were proposed by E.Fromm.

Гордиенко А.А. Философско-психологическая концепция человека
Эриха Фромма.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 - история философии. Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев. 1997.

Диссертацией является рукопись. Работа посвящена историко-философскому анализу концепции человека Эриха Фромма, рассмотрены особенности социально-психологической сущности человека, его характера и реализации их в историческом процессе, проанализировано фроммовское видение основных путей выхода современного человечества из кризисной ситуации, в которой оно оказалось в конце нашего столетия.

Ключові слова: Еріх Фромм, історико-філософський аналіз, людина, деструктивний характер, відчуження, свобода, здорове суспільство.

Підп. до друку 02.04.97. Формат 60×84/16. Папір друк. № 1.
Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 1,16. Умовн. фарбо-відб. 1,27.
Обл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100. Зам. 7-1123.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

435837

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Several paragraphs of faint, illegible text in the middle section of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the main body, possibly a signature or date.

Line of faint, illegible text, possibly a footer or reference line.